

УДК 347.77

ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ

О.С.Олійник

Розглянуто виклики, які виникають, з одного боку, через надмірну комерціалізацію знань у світовому інформаційному суспільстві, а з іншого – через негативні наслідки надмірного захоплення всесвітньою мережею в системі освіти та дистанційного навчання, коли студенти часто не розуміють, що таке плагіат і не вбачають ніякого неладу в копіюванні чужої роботи. Викладені концептуальні аспекти стосовно впровадження новітніх інформаційних та комунікаційних технологій та встановлення певного балансу між правами правовласників та користувачами когнитивного контенту, між системою захисту інтелектуальної власності та знаннями (інформацією), що має суспільне значення.

Ключові слова – інтелектуальна власність, інформаційне суспільство, цифровий розрив, дистанційне навчання, людський капітал, інформаційно-комунікаційні технології.

We consider the challenges that arise on the one hand because of excessive commercialization of knowledge in the global information society, and on the other – the negative impact of excessive passions worldwide network in education and distance learning, where students often do not understand what plagiarism and do not see any violations of copying others' work. Outlines the conceptual aspects of the introduction of modern information and communication technologies and establishing a certain balance between the rights of owners and users of cognitive content, between the system of intellectual property protection and knowledge (information), which has public importance.

Стійкі позиції на ринку можна отримати двома шляхами: за рахунок упровадження конкурентоспроможних товарів або за рахунок легального усунення чи обмеження конкурентів. Наявність чинного патенту на винахід дозволяє значно посилити тиск на конкурентів в обох напрямках. Тому за кінцеву мету патентування часто береться не забезпечення правової охорони якогось окремого об'єкта інтелектуальної власності, а зміцнювання промисловими компаніями позицій на ринку в умовах глобалізації торгових відносин. Із цього впливає важливий аспект формування та здійснення державної інноваційної політики, що полягає в законотворчій та координуючій діяльності держави, спрямованій на правову охорону та захист національних та придбаних за рубежем новітніх технологій, у тому числі і патентування об'єктів інтелектуальної власності (ІВ) та надання ліцензій за межами України.

Права інтелектуальної власності надають можливість одночасно стимулювати нововведення, захищати творчу працю та інвестиції і заохочувати використання наукових відкриттів

на благо суспільства. Хоча права інтелектуальної власності сприяють перетворенню науки на матеріальні блага, сам факт, що вони надають монополію, може створити певну напруженість між приватним прибутком та суспільним благом. Не в останню чергу вони спроможні перешкоджати вільному обміну ідеями та інформацією, якими живиться наука.

Нині загально визнано, що знання динамічно та суттєво перетворюються на предмет надзвичайно вагомих економічних, політичних та культурних інтересів. З аналізу літературних джерел у галузі економіки впливає, що відмінність між країнами у продуктивності та економічному зростанні визначається не стільки наявністю (або нестачею) вагомих природних ресурсів, скільки спроможністю збільшувати людський капітал та чинники виробництва, тобто, спроможністю створювати нові знання, ідеї та втілювати їх у організаційні та технічні системи. Рівень життя населення, ринки праці, товарів та послуг, система управління та прийняття рішень залежать від рівня використання інформаційних технологій, розвитку відповідної інфраструктури.

Природно, що з часом відбувається певна трансформація поглядів на напрями подальшого розвитку суспільства, можливі шляхи економічного та соціального прогресу з огляду на одночасне бурхливе зростання як позитивних, так і негативних явищ. Нині в тенденціях розвитку суспільства викликає занепокоєння так званий "розрив у цифрових технологіях". Постають питання, які потребують нагального вирішення – чи спроможні суспільства знань постати суспільствами спільного використання знань та загальнодоступної інформації, або суспільствами розділу знань? Виникає парадокс, коли замість появи найближчим часом суспільств знань відбувається породження "вододілів" та заборон, причому як між Північчю та Півднем, так і в середині кожного суспільства. Приміром, кількість користувачів міжнародної комп'ютерної мережі Internet збільшується дуже швидко (вони склали понад 3% світового населення 1995 р., 2003 р. переступили за 11% і склали понад 600 мільйонів осіб, а 2005 р. – 1 млрд. На залучення 1 млрд. користувачів знадобилося 36 років. За оцінками експертів, 2 млрд. буде досягнуто 2015 р., 3 млрд. очікують лише 2040 р). Але зростання мережі ризикує досить швидко наразитися на "скляну стелю" платоспроможності (якщо вже не наразилося). Ймовірно, що є ризик уповільнення бурхливого зростання кількості Інтернет-користувачів, коли вона досягне 20 відсоткової позначки. Такий стан може поглибити цифровий розрив (digital divide) до надзвичайної проблеми.

Передбачається, що цифровий розрив сприятиме посиленню іншого, ще більш загрозливого розриву – когнитивному, в якому підсумовуватимуться результати дисбалансу, який простежується в головних складових сфери знань (доступ до інформації, освіти, наукових досліджень, культурне та мовнерізноманіття). Він постає значним викликом цілям побудови суспільств знань. Інформаційні та комунікаційні технології потребують розвитку нових когнитивних та правових інструментів привласнення. Ймовірно, що надмірна комерціалізація знань у світовому інформаційному суспільстві постане суттєвою загрозою щодо різноманітності когнитивних культур [1].

Ефективне впровадження загального (всесвітнього) доступу до знань передбачає встановлення певного балансу між правами правовласників та користувачами когнитивного контенту, між системою захисту інтелектуальної власності та знаннями (або інформацією), які мають суспільне значення. З цією метою ЮНЕСКО зобов'язалося "сприяти вільному та загальному доступу до інформації, яка постає суспільною власністю, в інтересах освіти, суспільства і культури." Саме тому 2003 р. були ухвалені "Рекомендації щодо розвитку та використання багатомовності та всесвітнього доступу до кіберпростору" [2].

Фонд електронного фронтира (Electronic Frontier Foundation, EFF), який активно проголошує наміри стосовно вільного розповсюдження цифрової інформації, оголосив про наступну ініціативу, в межах якої буде оприлюднено незгоду щодо легитимності десяти патентів. Ці патенти, на думку EFF, завдають великої шкоди технічному прогресу, з огляду на те, що припускають надзвичайно широке трактування. Поміж тим, власники патентів використовують їх для подання позовів на малі компанії, приватних осіб та некомерційні організації [3].

Водночас потребують прискіпливої уваги негативні наслідки надмірного захоплення всесвітньою мережею в системі освіти та дистанційного навчання. Приміром, студенти "покоління Google" часто не розуміють, що таке плагіат, і чимало з них, які виплекувані Internet, не бачать ніякого неладу в копіюванні чужої роботи.

Питання та перспективи розбудови інформаційного суспільства розглядалися на Всесвітньому саміті з інформаційного суспільства (World Summit on the Information Society – WSIS). Перший етап Всесвітнього саміту відбувся в Женеві (грудень 2003 р.), другий – у Тунісі (листопад 2005 р.). На ньому було розглянуто питання стану освіти і науки за "цифрової епохи", дотримання прав ІВ, питання інформаційної безпеки, проблеми боротьби зі спамом, перспективи розвитку мережі Internet, роль міжнародних економічних та культурних інституцій у розбудові інформаційного суспільства і т. ін. Поміж тим,

відбулася дискусія щодо засад глобального інформаційного суспільства, заснованого на принципах свободи, збереження національно-культурної самобутності, забезпечення рівного доступу до інформаційних ресурсів та зменшення "цифрового розриву".

Додамо, що на Міжнародній конференції з інформаційно-комунікаційних технологій на тему "Цифровий розрив та економіка, яка заснована на знаннях: проблеми та рішення", яка відбулася 25-28 жовтня 2004 р. в Баку, було ухвалено декларацію, в якій, зокрема, зазначено: "9. Права інтелектуальної власності та контент. Розвиток контенту та відкритий міжнародний справедливий механізм стосовно розгляду суперечностей, згідно з Правами інтелектуальної власності (IPR), постають життєво важливими для реалізації сталої культурної самобутності та різноманітності, і для того, аби зробити доступними переваги глобального суспільства знань. Ми визнаємо роль IPR у якості вирішального чинника, який полегшує економічний розвиток, але він повинен бути врівноважений із правом на обіг та розповсюдження знань, включно із визнанням важливості вільного та відкритого програмного забезпечення та альтернативних ліцензійних режимів. Конвенції Ради Європи стосовно регулювання контенту та діяльності, яка вважається небезпечною або може бути використовувана у будь-чиїх інтересах, необхідно розглядати згідно з відповідним національним законодавством та міжнародними законами [4]".

Усупереч відсутності на сьогодні в Україні ринкового попиту на продукти досліджень і розробок, саме наукомісткий сектор промисловості постає найбільш перспективною базою соціально-економічного розвитку країни, її економічної безпеки, своєчасного і вагомого поновлення застарілих виробничих фондів. Це впливає зі світового досвіду, який свідчить, що знаннево насичені (knowledge-intensive) види економічної діяльності стали у провідних країнах стратегічно важливим виробничим чинником. Саме знання, які базуються на інформації, постають потужною силою і найбільш визначальним фактором суспільної, економічної, технологічної та

культурної трансформації. Водночас у перехідних економіках базові умови для економіки, яку засновано на знаннях (knowledge-based economy), або зовсім відсутні, або знаходяться на початкових стадіях розвитку, що спричиняє збільшенню "економічної прірви" між ними та розвиненими країнами. Зазначимо, що країни, які розвиваються, зовсім не однорідні за своїми "стартовими" умовами. Деякі країни (Угорщина, Естонія, Словенія) спромоглися пришвидшити просування в напрямі економіки знань, що позитивно вплинуло на динаміку їхнього зростання. Саме це зумовило активізацію цих процесів в Україні.

Серед вирішальних чинників економічного розвитку зараз виявляється інтелектуальне виробництво, а ключовою формою – інтелектуальна власність. Упродовж двадцяти останніх років, рівень, масштаби, територіальна розповсюдженість та роль прав на ІВ суттєво зросли. З огляду на тенденцію глобальної гармонізації прав на ІВ на особливу увагу заслуговує одна із найважливіших угод – Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода ТРІПС – Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights), яка набула чинності 1995 р. Угода ТРІПС передбачає мінімальні обов'язкові стандарти захисту прав на ІВ у всіх країнах-членах Світової організації торгівлі (СОТ). Водночас країни, які розвиваються, постійно відчувають тиск з боку розвинених країн, аби примусити їх підвищити рівень захисту ІВ, наближуючи його до власних стандартів.

"Розвиток технології та комерційні сили призвели до нового законодавства щодо ІВ та прецедентів, які безпідставно та надмірно обмежують свободу доступу до використання інформації. Таке обмеження у головних областях ІВ – патентному, авторському праві та праві на бази даних змінило рівновагу прав та перешкоджає науковим пошукам. В інтересах суспільства така рівновага повинна бути поновлена [5]".

Зауважимо, що дискусії, які ведуться останнім часом, щодо налагодження міжнародної системи охорони ІВ, яка б задовольнила переважну більшість країн, наражаються на низку суттєвих протиріч. Існує певне роз-

шарування країн за економічним розвитком, політичним устроєм, історичною та культурною спадщиною і т. ін. Серед країн (із середнім або низьким доходом на душу населення) важливо розрізнити країни зі значним науково-технічним потенціалом і країни, де такого потенціалу немає. Зрозуміло, що реальний вплив проблем ІВ на економічний розвиток, як позитивний, так і негативний, розрізнити-меться для них за змістом та ступенем.

У країнах, які розвиваються, існують переконання, що з огляду на відсутність необхідного кадрового та технічного потенціалу права на ІВ неспроможні стимулювати винаходи. Вони неефективні у стимулюванні науково-дослідних робіт із тем, які стосуються зубожілих прошарків населення, оскільки ті неспроможні придбати нові вироби, навіть за умови, що вони будуть розроблені. Стверджується, що вони обмежують процес технологічного навчання, і, завдяки патентному захисту, дозволяють іноземним фірмам позбуватися місцевих конкурентів, сприяють затоварюванню ринку імпортом, а не товарами місцевого виробництва. Більше того, прихильники такого погляду вважають, що права на ІВ сприяють підвищенню цін на життєво необхідні медикаменти та вартості сільськогосподарського виробництва, що особливо несприятливо впливає на бідні верстви населення та фермерів. Майже всі, без винятку, країни, які розвиваються, постають чистими імпортерами технологій.

Вагомість наслідків таких підходів у зовнішньоекономічній діяльності країн-членів СОТ підтверджено результатами останнього раунду переговорів, який було започатковано 2001 р. у м. Доха (Катар). За планами передбачалося завершити цей раунд до 31 грудня 2004 р. Він мав визначити нові принципи майбутніх правил СОТ, сприяти поліпшенню процедури розв'язання суперечностей всередині СОТ, розв'язати проблеми збільшення допомоги малорозвиненим країнам, сприяти сталому розвитку економіки і т. ін. За оцінками Всесвітнього банку, за умови успіху раунду, до 2015 р. світовий дохід збільшився би більше, ніж на 500 млрд. дол. США на рік. Понад 60% цього зростання при-

пало би на малорозвинені країни. На жаль, міністерська конференція СОТ 2003 р. у м. Канкуні (Мексика) не дійшла згоди з жодного питання порядку денного і завершилася повним провалом. Відбулося блокування та конфронтація між індустріальними країнами (США, Японія, Південна Корея, країни ЄС), так званою групою G21 (на чолі із Бразилією, Китаєм, Індією) та найменш розвиненими країнами, переважно африканськими (Бенін, Буркіна Фасо, Чад, Малі). Протиріччя між ними досягли такого рівня, що зустріч у Канкуні було завершено з огляду на "відсутність підстав для компромісу". У звітах аналітиків найбільшу провину покладено на "багаті" країни, а найбільш потерпілими визнано "бідні" країни.

Кризові явища, які сьогодні простежуються в науково-технічній сфері в Україні, віддзеркалюють процес становлення ринкової рівноваги поміж існуючим внутрішнім попитом на продукти досліджень і розробок та їхньою пропозицією. Відомо, що макроекономічні передумови інноваційних процесів зумовлюють попит господарюючих суб'єктів на наукові знання. Однак на сьогодні світові ціни на ліцензії та нову техніку зростають значно швидше, ніж її продуктивність, до того ж, коштує вона дорожче, ніж некваліфікована, а часто і кваліфікована робоча сила. Звідси випливає, що модернізація виробництва стає не вигідною, оскільки під-приємства, які не залучають до виробництва досягнення науково-технічного прогресу, мають нижчі витрати. За таких умов господарювання стає вигіднішим здавати виробничі площі в оренду, ніж налагоджувати сучасне виробництво.

Останнім часом дуже загострилися питання охорони та захисту прав на ІВ у мережі Internet, і навіть не стільки у всесвітніх або локальних мережах, скільки у принципах побудови інформаційного суспільства. З метою впорядкування створення, реалізації та безпечної експлуатації ПЗ Європейський парламент у вересні 2003 р. затвердив Директиву про патентоспроможність винаходів, які реалізовано за допомогою персональних комп'ютерів (англ. – Directive on the Patentability of Computer-Implemented Inventions), чим

запровадив так звані софтверні патенти. Зауважимо, що намагання Євросоюзу запровадити патентування винаходів у сфері ПЗ спричинили палкі протести з боку значної частини фахівців у цій галузі. Серед критиків існують побоювання, що зрештою в Європі виникне така саме ситуація, як і у США, де користь від цього отримають лише великі корпорації, а збитки набудуть ті фірми, які не мають достатніх ресурсів, аби займатися правовим захистом власних винаходів та ліцензіями. Висловлюються припущення, що програмні розробки, які будуть захищені патентами, неодмінно призведуть до занепаду малих підприємств та відкриють широкий шлях

гігантам на зразок Microsoft.

Системи охорони ІВ та інноваційного регулювання повинні сполучити виробниче та комерційне використання об'єктів ІВ. Питання перетворення результатів досліджень та розробок у добробут (достаток) авторів, науковців, виробників, інвесторів, продавців, наукових організацій – всіх, хто причетний до проблеми дієвості державної системи. ІВ є однією із найвагоміших складових стосовно розвитку як вчених, так і науково-дослідних інститутів і високотехнологічного бізнесу.

Використана література

1. Всемирный доклад "К обществам знания". – Париж. ЮНЕСКО. – 2005. – С 231.
2. Рекомендації щодо розвитку та використання багатомовності та всесвітнього доступу до кіберпростору // Генеральна конференція Юнеско, 32 сесія. – Париж. – 2003 // portal.unesco.org.
3. Patent Busting Project's. <http://www.eff.org/patent/wanted>.
- 4 Global ICT Conference 2004: "Digital Divide and Knowledge Economy: Problems and Solutions", <http://www.global-ict.mincom.gov.az>.
- 5 Keeping science open: the effects of intellectual property policy on the conduct of science. The Royal Society. April 2003. – <http://www.labrate.ru/doc/document-221-eng.pdf>.

ПОДІЇ І ФАКТИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ДО ПІДСУМКІВ П'ЯТОГО МІЖНАРОДНОГО ФОРУМУ В АКАДЕМІЇ

М.С.Слободяник

У ДАКККіМ 20-22 травня 2008 р. відбулася міжнародна наукова конференція "Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики", матеріали якої традиційно надруковані у спеціальному виданні.*

У роботі конференції шляхом проголошення доповідей і публікацій взяли участь 146 фахівців, серед яких 10 докторів, 45 кандидатів наук, що представляли 6 країн – Україну, Росію, Білорусь, Австрію, Німеччину і Китай.

Слід відзначити активну участь у конференції 18-ти вчених, що представляють 8 міст Росії. Серед них 7 вчених із Красноярського державного університету культури і мистецтв.

Україну представляли вчені з 15-ти міст. Найбільш активними були представники ДАКККіМ – 34, НБУВ – 24, ХДАК – 13, Рівненський державний гуманітарний університет

*Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів V Міжнар. науково-практ. конф., Київ 20-22 травня 2008 р. / наук. ред. М.С.Слободяник, Г.В.Власова. – К.2008 – 256 с.